

סוגיית "תנם לאבא, על גבי סלע, לכלב" ויחסה לדין ערב

הרב צבי שמשוני ודביר שמרלר

- א. מבוא
- ב. סוגיית הגמרא – ח, ב
1. עיון בדינים עצמם
2. עיון בדיני הגמרא
ג. היחס בין סוגייה זו לדין ערב
1. הראשונים
2. שיטת הרמב"ם
3. הערה
ד. סיכום

א. מבוא

כחלק מדיונה של הגמרא על הקידושין בכסף, דנה הגמרא במתרחש בין האיש המקדש ובין האישה המתקדשת במעשה הקידושין, בתגובותיה השונות של האישה ובמשמעויות ההלכתיות שלהן. במהלך דברינו נדון בפשרה של סוגייה אחת העוסקת בשאלות אלו, וביחסה לדין ערב המגדיר את האופן שבו נעשים הקידושין. נטען כי קריאתנו בסוגייה פותחת פתח חדש להבנת פסיקתו של הרמב"ם בסוגייה.

ב. סוגיית הגמרא – ח, ב

סוגיית הגמרא בדף ח, ב עוסקת במגוון מקרים שבהם האישה אינה נוטלת את כסף הקידושין. הסוגייה פותחת במי שזורקת את הכסף, ואחר כך במי שמפנה את המקדש לתת את כסף הקידושין לגורם אחר. החל בהפניה לאדם אחר, המשך בהפניה להנחה על קרקע, הפניה לתת לכלב ולבסוף הפניה לתת לעני. כל הדינים הללו מוצגים בגמרא כברייתות קצרות¹ שעליהן דנה הגמרא דיונים קצרים.

כך היא הצעת הסוגייה, כאשר היא מחולקת לקטעים (כולל הדגשת הדינים):

א. ת"ר: התקדשי לי במנה, נטלתו וזרקתו לים או לאור או לכל דבר האבד – אינה מקודשת. הא שדיתינהו קמיה, הו קידושין? הא קאמרה ליה: שקיל, לא בעינא!

1. שני הדינים האחרונים אינם באים בתוספת התחילית 'תנו רבנן', כך שאין לדעת אם מקורם בברייתא או במימרת אמוראים.

לא מיבעיא קא אמר, לא מיבעיא שדיתינהו קמיה דלא הוּו קידושין, אבל זרקתו לים או לאור אימא כיון דמיחייבא בהו – קדושי קדיש נפשה, והא דקא עבדא הכי, סברא: איבדקיה להאי גברא אי רתחנא הוא או לא, קמ"ל.

ב. תנו רבנן: התקדשי לי במנה, תנם לאבא ולאביך – אינה מקודשת, על מנת שיקבלום לי – מקודשת. תנא אבא להודיעך כח דרישא, תנא אביך להודיעך כח דסיפא. התקדשי לי במנה, תנם לפלוני – אינה מקודשת, על מנת שיקבלם לי – מקודשת. וצריכא; דאי אשמעינן אבא ואביך, התם הוא דכי אמרה על מנת שיקבלום לי הוּו קידושין, דסמכה דעתה עילייהו, סברא: עבדין לי שליחותאי, אבל פלוני – לא; ואי אשמעינן פלוני, הכא הוא דכי אמרה תנם לפלוני לא הוּו קידושי, דלא מקרבא דעתה לגביה למיתבה ליה במתנה, אבל אבא ואביך דמקרבא דעתה לגבייהו, אימא במתנה יהביתיה ניהלייהו, צריכא.

ג. ת"ר: התקדשי לי במנה, תנם על גבי סלע – אינה מקודשת, ואם היה סלע שלה – מקודשת. בעי רב ביבי: סלע של שניהם, מהו? תיקו.

ד. התקדשי לי בככר, תנהו לכלב – אינה מקודשת, ואם היה כלב שלה – מקודשת. בעי רב מרי: כלב רץ אחריה, מהו? בההוא הנאה דקא מצלה נפשה מיניה – גמרה ומקניא ליה נפשה, או דלמא מצי אמרה ליה: מדאורייתא חיובי מחייבת לאצולן? תיקו.

ה. התקדשי לי בככר, תנהו לעני – אינה מקודשת, אפילו עני הסמוך עליה; מאי טעמא? אמרה ליה: כי היכי דמחייבנא ביה אנא, הכי מחייבת ביה את.

ב.1. עיון בדינים עצמם

עיון המתמקד במקבץ הדינים עצמו, במנותק מדיוני הגמרא, מצביע לכאורה על הסבר אחד עקרוני, שחורז את כל הדינים. כאשר תגובת האישה מלמדת על התנגדות לקידושין, היא כמובן אינה מקודשת. במקרה הראשון היא זורקת את כסף הקידושין לים או לאור. היא אינה מקודשת, שכן בכך ביטאה את אי הסכמתה לקידושין. בדין השני התגובה קיצונית פחות, היא מפנה את הכסף לאדם אחר. אולם, גם כאן ניתן להבין את תגובתה כסירוב לקידושין. אומנם, מאחר שיתכן שלא זו הכוונה, מציינת הברייתא שאם היא אומרת "על מנת שיקבלם לי", היא מקודשת. בדין השלישי מפנה האישה את הבעל להניח את כסף הקידושין על גבי סלע. גם תגובה זו מובנת כסירוב לקידושין. הדין הנוסף בברייתא, שבסלע שלה היא מקודשת, מעורר את המחשבה שמא עובר כאן הדיון לשאלת הקניין, אולם ההסבר הפשוט הוא שבמקרה זה היא מביעה הסכמה. בדין הרביעי הפניית הכיכר לכלב מבטאת חוסר רצון להתקדש. שוב מסייגת הברייתא, שבכלב שלה אין לראות אי

הסכמה. לבסוף, בדין החמישי אנו למדים שאפילו הפנית הכיכר לעני מסמלת חוסר הסכמה להתקדש.

ב. 2. עיון בדיוני הגמרא

הדיון על דין א – "זרקתו לים וכו'", מלמד בהחלט על הפרשנות אותה הצגנו. הנושא הוא בירור התגובה של האישה. הגמרא מסבירה שהיה מקום לחשוב, שאפילו זריקת הכסף למקום האבד, אינו מלמד על סירוב, אלא על סוג של מבחן לאופיו של הבעל. על כן, מלמדת אותנו הברייתא שאין לפרש כך את ההתנהלות שלה.

הדיון על דין ב – "תנם לאבא וכו'", מעלה הרהורים בנוגע לפרשנות שהצענו. הגמרא עושה צריכות כפולה, שעל פיה היה מקום להבחין בין אבא לפלוני. לפי צד אחד, ייתכן שעל אף שהיא סומכת על אביה שיהיה שלוחה הנאמן, אין היא סומכת על פלוני. לפי הצד השני, ייתכן שעל אף שאינה חפצה לתת מתנה לפלוני, הרי שלאביה רוצה היא לתת מתנה. צריכות כפולה זו טומנת בחובה שתי הבנות אפשריות לדין זה. לפי הבנה אחת, הפנית הקידושין לאדם אחר בנויה על כך שאדם זה יהיה שליח האישה. הוא יקבל את הקידושין בשבילה כשליח קבלה. לפי הבנה שנייה, הפנית הקידושין לאדם אחר אינה אלא נתינת מתנה לאותו אדם. מבחינת דיני קידושין כל אחת מהאפשרויות הללו אינה פשוטה. אם שליחות ענייננו, כיצד יכולה האישה למנות שליח קבלה באמצעות שליח. לכאורה, יש כאן 'מילי דלא מימסרן לשליח'². ואם במתנה עסקינן, כיצד ייתכן שרצונה לתת מתנה למאן דהוא, יאיין את הצורך בקבלת כסף הקידושין?³ על כל פנים, יש לבחון האם דברי הגמרא משנים את ההבנה שהצענו.

הדיון על דין ג בגמרא מתייחס לסלע השייך לשניהם. רש"י (ד"ה ואם היה) מפרש: "שחצרו של אדם קונה והרי הוא כמו שמקבלתו". לפי רש"י, הנושא הנידון בגמרא אינו מבחן תגובת האישה, אלא הגדרת המקום בו ניתן לקבל את כסף הקידושין.

הדיון על דין הכלב גם הוא נראה כמבוסס על הבנה שונה של הדין. הגמרא מתלבטת מה יהיה הדין בכלב שרץ אחריה. האם היא מתקדשת בהנאת ההצלה, או שהצלתה מוטלת עליו כחובה. לכאורה, הדין הוא על כסף הקידושין – האם יש כאן מתן של דבר השווה פרוטה. אומנם, בלשון הגמרא "או דלמא מצי אמרה ליה", ניתן לשמוע התלבטות אודות הפרשנות של תגובתה.

2. ראה תוספות רי"ד ד"ה תנם שהקשה זאת, ואבני מלואים ל, י.

3. ראה בסמוך את הדיון אודות דין ערב.

ג. היחס בין סוגייה זו לדין ערב

דין ערב מופיע בגמרא כדין שאין עליו חולקים:

אמר רבא תן מנה לפלוני ואקדש לך מקודשת מדין ערב.
 ערב לאו אף ע"ג דלא מטי הנאה לידיה קא משעביד נפשיה, האי איתתא נמי, אף
 על גב דלא מטי הנאה לידיה קא משעבדא ומקניא נפשה.

(קידושין ו, ב)

רבא מחדש שניתן לקדש אישה על ידי נתינה של כסף הקידושין לאדם אחר. כמו שערב
 האומר למלווה תן מנה לפלוני ואני ערב – משתעבד, כך גם האישה מתקדשת באמירה זו.
 המפרשים חלוקים ביניהם כיצד יש להסביר את דין ערב בקידושין. נזכיר שני כיוונים
 חשובים: לפי הריטב"א, האישה מתקדשת בהנאה שהמקדש גורם לה בעשותו את רצונה.
 לעומתו, לפי שיטת בעלי התוספות, מתן המעות לערב נחשב כנתינה לאישה עצמה⁴.

על כל פנים, יהא ההסבר אשר יהא, ההשוואה לסוגייתנו מתבקשת. כברייאתא השנייה
 בסוגייתנו נאמר שכאשר האישה אומרת "תנם לאבא ולאביך" היא אינה מקודשת, וכך גם
 "תנם לפלוני" אינה מקודשת. אולם, לכאורה, דין זה זהה לדין ערב: גם בו אומרת האישה
 לתת את הכסף לפלוני. אם כן, מדוע יהיו הדינים שונים? כאן נמצאת נקודת החיכוך
 הראשונה בין סוגייתנו לדין ערב. אומנם, הברייאתא מוסיפה לומר כי במקרה שהאישה
 אמרה למקדש שיתן את הכסף לאבא ולאביך "על מנת שיקבלום לי" – האישה תהיה
 מקודשת. כלפי דין זה אכן יש לדון האם נובע הוא מדין ערב. הראשונים מעלים שוב את
 דין ערב, בהקשר למקרים תנם על גבי סלע ותנם לכלב. הם דנים האם גם במקרים כאלה
 ניתן לקיים קידושין מדין ערב.

פרשנות בסוגייתנו שמתבססת על דין ערב אינה פשוטה כלל ועיקר. ניתן כמובן להקשות
 על דין ערב מסוגייתנו, אך קשה להציע פרשנות שהדינים בסוגייתנו מבוססים על דין ערב.
 הנחה כזו קובעת, למעשה, שדינו של רבא כבר נאמר כברייאתא! כיצד רבא מציג את דין
 ערב כדין חדש, ואינו מציין שכבר נשנה כברייאתא? יתרה מזו, איך לא אמרה הגמרא
 בסוגיית ערב, שישנה ראייה מן הברייאתא לדברי רבא, ואף בסוגייתנו לא ראתה הגמרא צורך
 לציין שמקודשת מדין ערב? תמיהות אלו מחזקות את ההנחה, שאין לפרש את דיני
 סוגייתנו על בסיס דין ערב.

4. לדיון נרחב בארבע שיטות ראשונים, ראו קונטרסי שיעורים קידושין סימן ח.

ג.1. הראשונים

את הסתירה בין דין ערב לסוגייתנו העלה כבר רש"י:

ואינו דומה לתן מנה לפלוני ואיקדש לך דהתם איהי קאמרה ליה מעיקרא אבל כאן משטה היא בו כלומר תן מעותיך לאחרים.

(רש"י קידושין ח, ב ד"ה אינה מקודשת)

רש"י הסביר שאין להשוות בין הסוגיות. בסוגיית ערב האישה היא היוזמת, ולכן כוונתה להתקדש ברורה. לעומת זאת, בסוגייתנו האיש הוא היוזם והאישה מגיבה. כאשר תגובתה מפנה את כסף הקידושין לאחר, אנו מסיקים שאין בכוונתה להתקדש – משטה היא בו.

ניתן להבין את דברי רש"י בשתי דרכים. הדרך האחת מציבה את דין ערב כהסבר גם בסוגייתנו. כאשר האישה משטה באיש, כמובן שהיא מבטאת אי הסכמה, ולכן אינה מקודשת. אולם, כאשר היא אומרת על מנת שיקבל לי, כוונתה רצינית; במקרה זה היא מקודשת מדין ערב. נמצא שהברייתא שלנו מבוססת על דין ערב! אולם, ניתן להבין את רש"י גם באופן אחר. בסוגייה כאן לא מדובר על יוזמה של האישה, לכן אין בכלל קשר לדין ערב. דין ערב רלוונטי רק במקרים בהם יוזמת האישה את המהלך ואומרת לבעל: "תן מנה לפלוני ואקדש לך"⁵. בכל מקרה אחר לא מתקיימים התנאים של דין ערב. לכן, בסוגייתנו גם כשהיא אומרת: "תנם לפלוני על מנת שיקבל לי", היא מקודשת, אך לא על בסיס דין ערב.

אומנם, צריך להסביר כיצד חלים הקידושין, ועל כך אין ברש"י מענה ישיר. אולם, מהסברו של רש"י בצריכות, נראה שניתן ללמוד. רש"י (ד"ה סמכה עליה) מסביר את הצד שרק על אבא ואביך היא סומכת: "דעביד שליחותיה וכי מקבל להו הוה שלוחה ומקדשה". כלומר, בהפנייתה לאדם אחר שיקבל, היא ממנה אותו להיות שליח קבלה של קידושה⁶.

ראשונים אחרים תלו את דין ערב במילים "ואקדש אני לך". אין צורך ביוזמת האישה, אבל נדרשת אמירה של המילים הללו כדי להבהיר שכוונת האישה היא רצינית. כך למשל אומר הרשב"א:

5. את ההיגיון של קביעה כזו ניתן להבהיר לפי שתי הפרשנויות בדין ערב. כדי להניח שאכן היא נהנית מכך שהוא נותן לאחר על פי ציווי שלה, נדרשת אמירה יוזמה שלה. אם הוא רוצה לתת לה והיא מפנה לאחר, לא בהכרח שיש כאן הנאה כשל ערב. כך גם לגבי ההנחה שנתניה לאחר נחשבת כנתניה לה. הרי ברור שהדבר תלוי בכך שהיא רוצה בכך שהאחר יינה, ומחשיבה את הנאתו כהנאה שלה.

6. אולם, ראה מה שכתבנו בפרק ב.2. ובהערה 2.

ואי קשיא לך אפילו בסלע שאינו שלה אמאי אינה מקודשת מדין ערב דהא הו"ל כתן מנה לפלוני ואתקדש אני לך דמקודשת מדין ערב, יש מתרצים דהתם שאני דקאמרה ואתקדש אני לך והכא דכותה אי אמרה הניחתה על גבי הסלע ואתקדש אני לך מקודשת?⁷

(רשב"א קידושין ה, ב ד"ה ואי)

מדבריו עולה, שאין מניעה לשלב את דין ערב במקרים המנויים בסוגייתנו. אם הבעל מציע לה להתקדש במנה והיא מפנה את הכסף לאדם אחר, אך אומרת "ואתקדש לך", היא מקודשת מדין ערב⁸.

ראשונים אלו התמקדו במקרים של נתינה על גבי סלע או נתינה לכלב. השאלה שעמדה בפניהם, האם דין ערב תקף גם כאשר אומרת האישה לתת את הכסף לבעל חיים, או אפילו להניח אותו במקום כל שהוא. כך כתב הרא"ש:

בתנהו על גבי הסלע ותנהו לכלב איכא לספוקי אם אמרה האשה תן מנה ע"ג הסלע ואקדש אני לך וכן כבר לכלב ואקדש אני לך אם היא מקודשת מדין ערב כמו בתן מנה לאבא ולאביך תן מנה לפלוני תן כבר לעני ואקדש אני לך או דילמא לא אמר מדין ערב אלא דומיא דערב דאע"ג דלא מטיא לידיה מיהו מטיא לאיניש אחרניא גמר ומשעבד נפשיה אבל היכא דלא מטיא הנאה לשום איניש לא דמי לערב.

(רא"ש קידושין א, יג)

כפי שרואים בדברי הרא"ש, במקרים תן לאבא ולאביך ותן לפלוני ותן לעני, היא מקודשת מדין ערב אם אמרה "ואתקדש אני לך". ההתלבטות היא רק במקרים תנם על גבי סלע ותנהו לכלב. השאלה תלויה בהבנת היסוד של דין ערב. ההתלבטות של הרא"ש היא שמא אין דין ערב אלא כאשר מקבל הכסף הוא אדם שנהנה מקבלת הכסף. הרא"ש מתלבט בעניין כי, לכאורה, יש ראייה מהסוגייה:

7. בתוספות הרי"ד כתב במפורש שאינו מקבל את דברי רש"י: "תנם לאבא ולאביך אינה מקודשת. ולא דמי למאי דאמרן לעיל תן מנה לפלוני ואקדש אני לך דהתם הא קא אמרה ואקדש אני לך. והכא נמי אילו אמרה תנם לאבא ולאביך ואקדש אני לך מקודשת היא דהא גילתה דעתה דבמתנה יחבינהו וניהליו ונתרצת בכך להתקדש וכן גבי ככר בין לגבי כלב בין לגבי עני אי אמרה תנה לכלב ולעני ואקדש אני לך מקודשת היא. ודברי המורה לא נראה לי".

8. אומנם, ניתן להבין את דברי הרשב"א גם באופן שונה מדרך זו. על פי האפשרות השונה, כוונתו בהעמדתו את הקידושין מדין ערב במקרה מסוים, אינה למקרה בו האישה מוסיפה "ואתקדש אני לך" בלבד, אלא דווקא למקרה בו היא היוזמת של הקידושין בפנייתה לבעל. לפי הסבר זה, דין ערב תלוי דווקא בכך שהיוזמה מגיעה מצידו של הערב – האישה.

והא דקתני בברייתא התקדשי לי במנה תנם על גבי הסלע איכא למימר דהוא הדין אם אמרה האשה תן מנה על גבי הסלע ואקדש אני לך אינה מקודשת אלא אפשר דכייל להו בהדי הך דתנם לאבא ולאביך ותנם לפלוני ואגב אינך תניא בהאי לישנא.

הברייתא התייחסה למקרה שהאישה אמרה "תנם על גבי הסלע", ולא אמרה "ואקדש אני לך". לכאורה, ניתן היה לדייק מכאן, שאם אמרה "ואקדש אני לך", היא מקודשת. הרא"ש דוחה ראייה אפשרית זו, ומסביר שלשון הברייתא אינו דווקאני, הברייתא התנסחה בלשון תואמת לניסוח של הברייתא הקודמת.

אומנם, ייתכן שהרא"ש אינו מציע להסביר את דיני סוגייתנו מדין ערב. אולי כל כוונתו היא רק לבחון את המקרים הללו בהקשר לדין ערב. לפי זה, כוונתו במילים "כמו בתן מנה לאבא [...]...", אינה הפניה לברייתא שבסוגייתנו, אלא למקרה תיאורטי, שהאישה תאמר "תן מנה לאבא ואקדש אני לך". את הברייתא בסוגייתנו יסביר הרא"ש ללא הזדקקות לדין ערב. כפי שנראה בהמשך, אפשרות זו סבירה מאוד.

מהסבר הרשב"א נראה, לכאורה, שדיני סוגייתנו נסמכים על דין ערב, אך גם בדבריו אין הכרע. הרשב"א כתב באופן החלטי, שאין דין ערב חל אלא כאשר המקבל נהנה מקבלת הכסף. כך הוא מסביר:

ומסתברא דלעולם אינה מקודשת אלא בשפשטה ידה וקבלתו, או שאמרה ליתנו לבן דעת שהיא מתקדשת מדין ערב כאלו קבלתו היא, א"נ בשאמרה ליתנו לכלב שלה משום דמשתרשי לה והוי כאלו קבלתו היא, ואף על גב דלא אמרה ואתקדש אני לך מקודשת דכל שאמר לה התקדשי לי בזה ואמרה תנהו לי אינה צריכה לומר ואתקדש אני לך דכל שקבלתו מודה היא במה שאמר, וכן נמי בשאמרה לו תנהו לפלוני בן דעת מקודשת מדין ערב והוא דקאמרה ואתקדש אני לך אבל לא אמרה ואתקדש אני לך אינה מקודשת, והיינו תנם לאבא ולאביך ותנם לעני, אבל אמרה לו תנהו לכלב שאינו שלה ואתקדש אני לך והניחהו על גבי הסלע שאינו שלה אף על פי שאמרה ואתקדש אני לך, א"נ השלך מנה לים ואתקדש אני לך, אינה מקודשת לפי שלא קבלה ממנו היא כדי שתתקדש מחמת הנאה דמטי לה מיניה, ולא מדין ערבות דאין דין ערבות אלא במי שנותן לבר זכיה על דבורה לפי שהערב אינו מתחייב אלא מפני זכיית הלוה, דכל שאמרה תן מנה לפלוני ואתקדש אני לך אף על פי שהמקבל אינו מתחייב עליו בכלום דהא מתנה הוא דקא שקיל מ"מ היא מתקדשת בו באותה הנאה הבאה לאותו בן זכיה בדבורה.

(רשב"א קידושין ח, ב)

נראה שהרשב"א סבור שכאשר אומרת היא תנם לאבא ולאביך, אין היא רוצה להתקדש. אולם, אם אומרת "ואקדש אני לך", הרי שהיא רוצה להתקדש ומקודשת מדין ערב. אומנם,

הרשב"א אינו אומר במפורש שכאשר אמרה "על מנת שיקבלום לי" היא מקודשת מדין ערב.⁹

מי שללא ספק מסביר את הסוגייה על ידי דין ערב הוא הריטב"א. הריטב"א חולק על הרשב"א, וסבור שדין ערב רלוונטי בכל הוצאת ממון, בלי קשר לשאלה אם משהו נהנה מכך. לאחר שהקשה על פירוש רש"י בהסבר הברייתא של סלע, הוא מסביר:

והנכון כמו שפירשו בעלי התוספות דהכא לאו מדין חצר וזכייה דידה אתינן עלה כלל אלא מפני שהוציא ממנו מרשותו על פיה, דבעלמא קיימא לן שבשם שאם פוטרו מלוה ללוה על פי אחרים נתחייבו לו אחרים כדמוכח בפרק המקבל (עי' ב"מ קי"ב א'). הוא הדין באומר לחבירו תן מנה לפלוני ואתחייב אני לך ונתנו על פיו שנתחייב לו בהיא הנאה, ואב לכולן ערב.

(ריטב"א קידושין ה, ב ד"ה תנו רבנן)

ג.2. שיטת הרמב"ם

כפי שאמרנו למעלה, הסבר סוגייתנו על בסיס דין ערב מעורר קשיים. הינה, עיון בפסקי הרמב"ם בשתי הסוגיות אינו מותיר ספק – לפי שיטת הרמב"ם, לא ייתכן לקשר בין הסוגיות. הרמב"ם פסק את העולה משתי סוגיות אלו בשני פרקים נפרדים. יתרה מזו, הוא הקדים להציג את העולה מסוגייתנו, ורק בפרק הבא הציג את דין ערב. אומנם, גם האופן בו מסביר הוא את דין ערב, אינו מאפשר להניח שדין ערב משמש כמצע לדיני הסוגייה שלנו.

כך לשון הרמב"ם בהציגו את דין הערב:

האשה שאמרה, "תן דינר לפלוני מתנה ואתקדש אני לך", ונתן ואמר לה, "הרי את מקודשת לי בהנאת מתנה זו שנתתי על פיך" – הרי זו מקודשת; אף על פי שלא הגיע לה כלום, הרי נהנת ברצונה שנעשה ונהנה פלוני בגללה. וכן אם אמרה, "תן דינר לפלוני מתנה ואתקדש לו", ונתן לו, וקדשה אותו פלוני ואמר לה, "הרי את מקודשת לי בהנאת מתנה זו שקבלתי ברצונך" – הרי זו מקודשת.

(רמב"ם אישות ה, כא)

9. ההתלבטות היא כיצד להסביר את המשפט: "אבל לא אמרה ואתקדש אני לך אינה מקודשת, והיינו תנם לאבא ולאביך ותנם לעני". האם כוונת הרשב"א שמקרה שבו תאמר "על מנת שיקבלם לי" הוא מקרה מקביל לאמירת "ואקדש אני לך", או שמא הוא לא התייחס למקרה זה, אלא רק למקרה בו אמרה "תנם לאבא ולאביך ואתקדש אני לך"?

לפי הרמב"ם, קידושין מדין ערב אינם נעשים, כפי שנראה מהגמרא, וכפי שצינינו הראשונים בסוגייתנו, בהפניית האישה לתת את הכסף לאחר, ובאמירתה "ואתקדש אני לך". כל המשפט "תן מנה לפלוני ואתקדש אני לך", אינו חלק ממעשה הקידושין, אלא רק הבהרת כוונותיה של האישה. לאחר שהבהירה שרוצה להתקדש בדרך זו, ולאחר שהוא ביצע את בקשתה, ונתן את הכסף לאותו פלוני, אומר הוא לה "הרי את מקודשת לי בהנאת מתנה זו שנתתי על פיך". את המבנה הזה לא ניתן להחיל על המקרים של סוגייתנו. הרי ברור שאם היא אומרת לו "תנם לאבא וכו'", והוא עושה זאת, ואחר כך אומר לה "הרי את מקודשת לי בהנאה שנתתי על פיך", ודאי שהיא מקודשת גם ללא אמירת "על מנת שיקבלם לי".

את הדינים העולים מסוגייתנו מיקם הרמב"ם בפרק ד. פרק זה מתחיל בקביעה ש"אין האשה מתקדשת אלא לרצונה"¹⁰. ובשלוש הלכות מוצגים כל דיני הסוגייה¹¹:

(ג-ד) "התקדשי לי בדינר זה" – נטלתו וזרקתו לפניו או לים או לאור או לדבר האבד אינה מקודשת. אמרה לו, "תנהו לאבא" או "לאביןך" או "לאיש פלוני", ונתן – אינה מקודשת. ואם אמרה, "תנהו לו שיקבלהו לי", ונתן – הרי זו מקודשת. אמרה לו, "הניחהו על הסלע" – אינה מקודשת; ואם היה סלע שלה – מקודשת. היה הסלע של שניהם הרי זו מקודשת בספק.

אמר לה, "התקדשי לי בככר זה", אמרה לו, "תנהו לעני", אפילו היה עני הסמוך עליה – אינה מקודשת. "תנהו לכלב" – אינה מקודשת; ואם היה הכלב שלה – מקודשת. היה רץ אחריה לנשכה ואמרה לו, "תנהו לכלב זה", הרי זו ספק מקודשת. (ה) היה מוכר פירות או כלים וכיוצא בהן, באת אשה ועמדה ואמרה לו, "תן לי מעט מאלו", ואמר לה, "אם אתן ליך תהי מקודשת לי?", אם אמרה, "היין", ונתן לה – הרי זו מקודשת. אבל אם אמרה, "תן לי מתן" או "השלך לי" או דברים שענינם: "לא תשחק עמי בדברים אלו אלא תן בלבד", ונתן – אינה מקודשת.

וכן אם היה שותה ביין, ואמרה לו, "תן לי כוס אחד", ואמר לה, "אם אתן לך הרי את מקודשת בו?" ואמרה לו, "השקני השקות" או "תן", "השקה", "השלך" – אינה מקודשת, שאין הדברים מראין אלא: "השקני בלבד ואל תשחק עמי בדבר אחר".

(רמב"ם אישות ד, ג-ה)

10. הלכה א מוקדשת לקידושין בעל כורחה. בהלכה ב מובא דין ידות. הרמב"ם ביאר את דין ידות באופן שנתנית הקידושין היא לשליחה עבור חברתה, ולה אמר גם "ואת". מדברי הרמב"ם נראה כי הבעיה בקידושין אלו היא הבנת האישה את כוונתו, וממילא אומדן תגובתה בעינינו. ראה גם יד פשוטה עמוד עד. לפי הסברו, הספק נוגע גם כאן לרצונה של האישה.

11. חלוקת ההלכות המקובלת לאותיות, אינה תואמת את החלוקה בכתב היד.

קשה מאוד להסביר את ההלכות הללו כקשורות לדין ערב. כדי להסביר את ההלכה כאן, לפי הדרך של הרמב"ם בדין ערב, צריך לומר שכאשר אמרה לו "תנהו לו שיקבלהו לי" – חזר אותו אדם ואמר לה "הרי את מקודשת לי בהנאת מתנה זו שנתתי על פיך". להעמיד כך את ההלכה, ללא כל רמז, נראה בלתי אפשרי. אולי היה ניתן לומר כך, לו מיקם הרמב"ם את ההלכות זו אצל זו. ההפרדה בין ההלכות לשני פרקים, והעובדה שההלכה של דין ערב מופיעה רק אחרי הלכות אלו, שכביכול נשענות על דין ערב, מלמדות שאין אפשרות להציע הסבר זה ברמב"ם.

דומה שהרמב"ם סבר שאין לקשור בין הסוגיות. המיקום הנפרד של הסוגיות, בצירוף העובדה שאין בכל אחת מהסוגיות קישור לסוגייה השנייה, מלמד שיש כאן שני נושאים שונים, העומדים כל אחד בפני עצמו. את הלכת קידושין מדין ערב כתב הרמב"ם בפרק ה, במסגרת הגדרת הדברים שניתן לקדש בהם, לעומת אלו שאינם נחשבים הנאה. את ההלכות של סוגייתנו כתב הרמב"ם בחלקו הראשון של פרק ד, שעניינו הוא רצונה של האישה בקידושין. אולם, צריך להסביר כיצד הבין הרמב"ם את דיני סוגייתנו. שהרי גם אם יש לקבל את ההבחנה בין הנושאים, עדיין צריך להסביר כיצד מקודשת האישה, שהביעה את רצונה להתקדש, אבל הפנתה את כסף הקידושין לאביה או לפלוגי.

פתרון שאלה זו נמצא, לעניות דעתנו, כבר בסוגייה עצמה. הברייתא הראשונה שונה: "התקדשי לי במנה נטלתו וזרקתו לים או לאור או לכל דבר האבד אינה מקודשת". ברייתא זו דומה מאוד לתוספתא (ב, ח) השונה: "משנטלתו מידו הטילתו לים או לנהר". אומנם, בירושלמי (ב, א) קיימת מסורת אחרת: "התקדשי לי בסלע זו ואמרה השליכה לים או לנהר אינה מקודשת". לפי הירושלמי, מדובר בתגובה מילולית בלבד. אבל, בבבלי ובתוספתא ברור שמדובר על זריקת הקידושין לאחר שנטלתם לידה. הברייתא הבאה שונה: "התקדשי לי במנה תנם לאבא ולאביך אינה מקודשת על מנת שיקבלום לי מקודשת". כל המפרשים הבינו שהברייתא השנייה מדברת על מקרה חדש. לפי זה, כאן לא נטלה האישה את המנה, אלא הורתה למקדש לתת אותו לאביה. אולם, אם נצא מתוך הנחה, שהברייתא השנייה היא המשכה של הברייתא הראשונה, ניתן להבין אחרת. הברייתא אינה מחדשת מקרה נוסף, אלא בנויה על אותו ציור קודם – "נטלתו ואמרה תנם לאבא". פרשנות כזו נתמכת מהעובדה שגם בתוספתא הבאה עוסקת במקרה של "תנם לפלוגי".

אומנם, גם אם בגמרא אין הדברים מוכרחים, דומה שכך יש להבין בלשון הרמב"ם. הרמב"ם כתב:

"התקדשי לי בדינר זה" – נטלתו וזרקתו לפניו או לים או לאור או לדבר האבד אינה מקודשת. אמרה לו, "תנהו לאבא" [...] אמרה לו, "הניחהו על הסלע".

הרמב"ם התחיל את ההלכה במילים "נטלתו וזרקתו לים", ואחר כך המשיך בלי לחזור על המילים "התקדשי לי במנה", "אמרה לו" וכו'. יש להבין מכאן שהרמב"ם מדבר בכל ההלכה על הבסיס המופיע בפתחה: "נטלתו". בכל המקרים האישה נטלה את הדינר, ובכל מקרה הגיבה כפי שמתואר. בכל המקרים הללו האישה קיבלה את כסף הקידושין בידה, והשאלה שנותרת לבירור היא מה פשר תגובתה. כל המקרים שבהם תגובתה מוגדרת חיובית, הרי היא מקודשת מייד בקבלתה זו. במקרים שבהם מתפרשת תגובתה כשלילית, אין היא מקודשת, בדיוק כמו בזרקתו לים¹² ¹³.

הרמב"ם הכניס תחת הכותרת הראשונה, גם את המקרים שבהם האישה אומרת "תנם לאבא" וכו', וגם שאומרת "הנח על גבי הסלע". רק בהלכה הבאה (כפי החלוקה בכתב היד), מתחלפת הכותרת – "אמר לה התקדשי לי בכיכר זה". כאן אין צורך לחזור על הכותרת מן ההלכה הקודמת. כאשר הוא נותן לכלב שלה, אין צורך בנטילת הכיכר בידה. סביר להניח שגם האכלת הכלב שלה נחשבת לנתינה בידה¹⁴. יתרה מזו, במקרה האחרון כאשר כלב רץ אחריה, ודאי שאין הכוונה שהיא נותנת לכלב. הרי היא בורחת ממנו והיא מציגה אותה. כך גם לשון הגמרא – "בההוא הנאה דקא מצלה נפשה מיניה", מורה שהכיכר אינו בידה¹⁵.

פרשנות בכיוון זה הוצעה על ידי הרא"ש לברייתת תנהו על גבי הסלע. הרא"ש חלק על הפרשנות של רש"י ומציע:

דהכא אין הדבר תלוי בקנין שתהא קונה על ידי הסלע דמיירי הכא אפלו זרק המנה לתוך חיקה דהא דקתני בברייתא תנם על גבי הסלע אינה מקודשת מיירי אפי' זרקו לתוך חיקה וקיבלתו דכיון דאמרה תנם על גבי הסלע הוי כאילו אמרה איני חפץ בקידושין ואפי' אם זרקו לתוך חיקה ושתקה מאחר שכבר גילתה דעתה שאינה רוצה להתקדש לו יכולה היא שתאמר בתורת מתנה קבלתים אבל בסלע שלה מקודשת שזה הלשון מורה שהיא חפצה בקידושין.

(רא"ש קידושין א, יב)

12. ראייה נוספת שאפשר לומר היא מהצורך לכתוב "נטלתו". הרי אין אפשרות לזרוק מבלי ליטול, ובוודאי היה מספיק לכתוב רק "זרקתו לים". אך, אם המילה "נטלתו" מוסבת על כל המקרים, הלשון ברורה.

13. אכן ישנן גרסאות ברמב"ם הגורסות "התקדשי לי בדינר זה ונטלתו", עיין למשל במהדורת מפעל משנה תורה. אולם, ברמב"ם מדוייק' (מהדורת שילת) לא גרס כן.

14. ראה דברי הרשב"א שהובאו למעלה.

15. כמו כן, יש לציין שדיני הכלב אינם מופיעים בתוספתא, וגם בסוגיית הגמרא לא ברור אם זו ברייתא או מימרה, כפי שצוין בהערה 1.

מאחר שהנידון כאן הוא תגובת האישה, הנושא של קבלת הקידושין אינו במרכז. "אפילו זרקו לתוך חיקה וקיבלתו", עדיין אין היא מקודשת כיון שתגובתה אינה מראה על הסכמה. הרא"ש לא הסביר שהברייתא עצמה מתייחסת לאמור למעלה – "נטלתו", אבל למעשה מסביר את הדברים כאילו כך כתוב¹⁶.

לשמחתנו, מצאנו להצעת פירוש זה תנא דמסייע, מאחד מגאוני ורשא, רבי שלמה הלל פריד. אומנם, הוא לא העלה כלל את הבעיות מדין ערב, אבל העיון בסוגייה כשלעצמה הביאו למסקנה דומה. בספרו 'יד שלמה' על הרמב"ם הוא כותב:

הנה מלשון מקודשת משמע דמקודשת מיד והשתא אם נפרש דהך ע"מ שיקבלום לי הכוונה שיהא שליח לקבלה קשיא איך מקודשת מיד לזאת נראה בפשט הש"ס דהכי אזלה הסוגיא דאיירי כמו לעיל דהתקדשי לי במנה נטלתו וזרקתו לים אינה מקודשת הנה אף שנטלתו וזרקתו מ"מ אינה מקודשת כמו כן נלענ"ד לפרש דהכא איירי ג"כ כנ"ל שנטלתו ואמרה תנוהו לאבא ולאביך ואמרינן דמשטית בו ולזה אינה מקודשת אבל ע"מ שיקבלום לי מקודשת דשפיר מקודשת מיד כיון שכבר קיבלה ומה שאמרה ע"מ שיקבלום לי הכוונה היינו שיהא אצלם בתורת פקדון ובודאי הך ע"מ לאו מתורת תנאי הוא דאל"כ תקשי דהוי מעשה קודם לתנאי בין לפי פי' הנ"ל ובין אם נפרש כפי פשוטו תקשי דהוי מעשה קודם לתנאי דמתחילה אמר התקדשי לי במנה ואח"כ אמרה תנוהו לאבא ע"מ שיקבלום לי וע"כ דאין הכוונה מתורת תנאי רק שאמרה שיהא ביד פלוני ועיין בלשון הרי"ף דנמחק ע"מ יעו"ש, ובזה נלענ"ד ליישב מה שהקשו התוס' מתן מנה לפלוני דמקודשת מדין ערב ותירצו דהתם אמרה תחילה תן מנה וכו' אבל הכא הוא אמר תחילה י"ל שמשטית בו יעו"ש והרא"ש תירץ דהתם אמרה ואתקדש אני לך יעו"ש והשתא תקשי לי במאי דעביד צריכותא דאי אשמעינן פלוני התם הוא דכי אמר וכו' אבל אבא ואביך דמיקרבא דעתה לגביהו אימא במתנה יהביתה נהליהו וכו' וקשה טובא דמה מהני במה שרוצית ליתן מתנה לפלוני והגע עצמך מי שאמר לאשה הרי את מקודשת והיא משיבה תן לפלוני מתנה וכי תהא מקודשת ועבצ"ל דהכוונה מתורת ערב וקשה אכתי להרא"ש לא אתי שפיר כיון דלא אמרה ואתקדש לך ולכן נראה ברור כמו שכתבנו דאיירי שנטלתו א"כ שפיר מהני כשאמרה תן לפלוני במתנה כיון דכבר הגיע לידה וזה ברור.

(יד שלמה אישות ד, ג)

16. אומנם, ברור שהרא"ש לא ביאר את הסוגייה כמו הרמב"ם. בסיומן יג (הובא למעלה) דן הרא"ש בשאלה האם ישנו שימוש בדין ערב במקרה של תנהו על גבי סלע. כמובן שדיון זה רלוונטי רק אם הדינר לא הגיע עדיין לידה.

ג.3. הערה

הלכה אחת מן הסוגייה שלנו מובאת ברמב"ם פעמיים. את הדינים לגבי הנחה על גבי סלע, פסק הרמב"ם בהלכה ד בתוך ההלכות עליהן דיברנו כאן. אולם, חזר ופסק את הדברים בהמשך:

המקדש את האשה בכסף או בשטר אינו צריך שיתן הקידושין לתוך ידה אלא כיון שרצת לזרוק לה קידושיה וזרקן בין לתוך ידה בין לתוך חיקה או לתוך חצירה או לתוך שדה שלה הרי זו מקודשת, היתה עומדת ברשות הבעל צריך שיתן לתוך ידה או לתוך חיקה. היתה עומדת ברשות שהיא של שניהם וזרק לה קידושיה מדעתה ולא הגיעו לידיה או לחיקה הרי זו מקודשת קידושי ספק, ואפילו אמרה לו הנח קידושי על מקום זה ואותו המקום של שניהן הרי אלו קידושי ספק.

(רמב"ם אישות ד, כא)

בשאלת היחס בין שתי ההלכות הללו, עסק בהרחבה יתרה הרב אלחנן סמט (יד לרמב"ם עמודים 163-186). גם הוא עמד על ההבחנה שהנושא של סוגייתנו, שנידון בהלכות שבראש הפרק, הוא בירור תגובת האישה. לכן, אין בפסיקת הרמב"ם כפילות מיותרת. מוקד מאמרו של הרב סמט הוא עיקרון חשוב – הפסיקה הכפולה של הרמב"ם הנובעת ממקור אחד.

לכל אורך המאמר נוקט הרב סמט בהנחה שניתן לפרש את הגמרא כפי שפירש הרא"ש. כך ביאר את הדברים בעל 'אור שמח' שמובא במאמר:

המתבונן בלשון רבינו וסידורו, יראה דרבינו פירש שני פירושים בברייתא (קידושין ח, ב) דתן ע"ג הסלע, חדא לעיל הלכה ד', דמיירי כשלא נתרצית להתקדש לו מקודם, רק איהו אמר לה התקדשי לי בדינר זה, ואמרה לו הניחהו ע"ג הסלע, וטעמו דאינה מתכוונת לשם קדושין, רק משטה היא בו, ובזה בעי אם אמרה לו הניחה ע"ג הסלע והיה של שניהם, אם אמרינן דכוונה להשטות בו, וזה כמו שפירש הטור (א"ע סימן ל') בשם התוספות (עיין רא"ש קידושין פ"א ה"ב), דאפילו אם זרק אחר זה לתוך חיקה ג"כ אינה מקודשת, משום דלא רצתה בקדושין.

(אור שמח אישות ד, כא)

לאור הביאור שהצענו כאן, הפתרון שעמד עליו הרב סמט, ושנאמר כבר על ידי בעל 'אור שמח', מקבל חיזוק חשוב. אין צורך להיזקק לפרשנות "דאפילו אם זרק אחר זה לתוך חיקה", אלא פשוט מדובר כפי שהסברנו, במקרה שנטלה את הדינר, ואחר כך הגיבה באמירה "תנם על גבי סלע".

ד. סיכום

במהלך דברינו עסקנו בבירור אפשרויות שונות להבנת הקשר בין הסוגייה בדף ח, ב לדין ערב המוזכר בדף ז, א. הראנו כי ישנה אפשרות להסביר את דברי התנאים כולם ללא תלות בדין ערב. ראינו כי הראשונים בחלקם קישרו בין דין ערב לבין סוגייתנו, אך דבריהם צריכים עיון לאור העובדה שדין ערב התחדש בדברי האמורא רבא, והגמרא כלל לא קישרה בעצמה בין הדינים.

לסיום, הצענו אפשרות חדשה להבנת דברי הרמב"ם בסוגייה, על פי מבנה הפרקים בהלכות אישות, שנראה כי מתיישבים עם פשט הסוגייה ומציעים לה פשר שאינו שייך לדין ערב כלל.